

HARSÁNYI LÁSZLÓ

A magyarországi zsidó egyesületek fél évszázada (1868–1919)

Az 1944. március 22-én kinevezett kollaboráns Sztójay-kormány hivatalba lépését követően napokon belül közzétett egy sor jogkorlátozó, a korábbi zsidótörvények „logikus folytatásaként” felfogható rendeletet.¹ Ezek előkészítése nagy valószínűség szerint korábban, tehát a kormány hivatalba lépését megelőzően kezdődhetett, másként nehezen képzelhető el, hogy ilyen rövid időn belül ilyen sok, zsidókat sújtó jogszabály megszülethessen. Számos forrás bizonyítja, hogy különböző szintű közigazgatási vezetők saját hatáskörben már a korábbi években hoztak zsidóellenes rendelkezéseket. E vezetők közül kiemelkedik fanatizmusával Endre László, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, aki 1944. április 8-tól a Sztójay-kormány belügyi államtitkáraként az úgynevezett zsidóügyekért felelt. (Kétségtelen, hogy a „zsidókérdésben” a magyar közigazgatás folyamatosan, de 1944-ben különösen, fantasztikus teljesítményekre volt képes.) Mindenesetre 1944. március 29-én, tehát egy héttel a kinevezést követően rendelet született a zsidók megkülönböztető jelzéséről, a zsidók sajtókamarai, valamint színművészeti és filmművészeti kamarai tagságának megszüntetéséről, a zsidók tulajdonában lévő közúti járművek bejelentéséről, és még lehetne sorolni az e napra jegyzett hasonló célú jogfosztó rendeleteket.² Egy hónappal később, 1944. április 19-én született meg az a kormányrendelet, amely a zsidók önkormányzatáról és érdekképviseletéről döntött; ennek értelmében az ily módon létrehozott szervezet – a Magyarországi Zsidók Szövetsége – „kötelékébe tartozik minden zsidó, aki megkülönböztető jelzés viselésére kö-

* E dolgozat nem jöhetett volna létre Barabás Györgyi kitűnő forrásgyűjteménye nélkül: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok*. Budapest, 2007. Ez a kötet tette lehetővé, hogy számba vehessem azokat a zsidó egyesületeket, amelyek valamikori létéről sok esetben csak az alapszabályaikról szóló, többnyire levéltári bejegyzések tudósítanak. Az így összegyűjtött szervezetek számát és néhány meglévő adatát kiegészítettem azokkal az egyesületi adatokkal, amelyekről – bár az említett forrásanyagból hiányoznak – a zsidó egyesületek megszüntetését elrendelő 1944-es belügyminiszteri határozatok adnak hírt. (Ezeket az információkat a Belügyi Közlöny egymást követő számai közölték.) A táblázatok az e forrásokból számított adatokat foglalják össze.

¹ 1938–1944 között mintegy 21 zsidóellenes törvény és több száz rendelet született, köztük is legismertebb a három úgynevezett zsidótörvény: az 1938. évi XV. tc. a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról; az 1939. évi IV. tc. a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról; az 1941. évi XV. tc. a házassági jog módosításáról és védelméről. (Részletesebben lásd Karsai László: *A magyarországi zsidótörvények és -rendeletek 1920–1944*. In: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Szerk. Molnár Judit. Budapest, 2005. 140–163.)

² *Fontosabb zsidó tárgyú törvények és rendeletek Magyarországon (1849–2000)*. Összeáll. Karsai László. In: *Tanulmányok a holokausztról*. I. Szerk. Randolph L. Braham. Budapest, 2001. 203–213.

teles”.³ A zsidóknak minősített magyar állampolgárok e rendelet alapján más egyesületnek és szervezetnek tagjai nem lehettek, továbbá döntés született e jogszabályban a zsidó jellelű egyesületek és szervezetek haladéktalan feloszlásáról. Ezzel lezárult a magyar/magyarországi zsidó egyesületek (újkori) történetének hosszú, az 1600-as évek közepén kezdődő első, történelmi szakasza.

E dolgozatban arra keresünk választ, hogy milyen volt az a hosszú idő alatt létrejött intézményrendszer, amelyet 1944-ben (részben végleg, részben időlegesen) semmivé tett a mindent megrontó politikai akarat. A „milyen” kérdésre főként az 1868 és 1919 között alapított zsidó egyletek, egyesületek adatainak felhasználásával próbálunk válaszolni. Ennek érdekében – Barabás Györgyi már említett forrásgyűjteményének felhasználásával – feldolgoztuk és adatbázisba rendeztük azokat az információkat, amelyek az egyesületekről a levéltári dokumentumokban elérhetőek voltak. Így lehetővé vált a zsidó egyesületek összetételének kvantitatív elemzése. A folyamat egészének értékeléséhez ugyanakkor tartozik némi kitekintés e kor előtti időszakra csakúgy, mint a 20. század további évtizedeire. A zsidó egyesületek születésének és működésének „aranykorát” önmagában is fontos megismerni. A dimenziók helyes értelmezéséhez talán hozzájárul néhány kitekintő megjegyzés a hazai egyesületek történetének előző, reformkori szakaszáról, illetve a témával választott későbbi fél évszázad egyesületi adatairól.⁴

A kezdetek

Jelenlegi ismereteink szerint – amelyek a fellelt levéltári adatokon, hivatkozásokon alapulnak – az első újkori, magyarországi zsidó egylet az Ilaván 1629-ben alapított *Chevra Kadisa*⁵ volt.⁶ A mai országhatárokon belül Körmenten⁷ alapították 1705-ben az első *Chevra Kadisa* egyletet. Ezen a településen, amely a Batthyányak birtokához tartozott a 17. században, Morvaországból és Alsó-Ausztriából ideköltözött zsidók telepedtek le. Ezt követően az 1700-as évekből összesen 27 egyletalapítás adatait ismerjük, főként az évszázad második feléből. Ezek szinte mindegyike *Chevra Kadisa* volt. A körmenti egylet alapítását követően 1713-ban Szenicén, a Nyáry-család birtokán letelepedett zsidó közösség döntött egylet létrehozásáról, azután sorban Újvidék, Nagyvárad, Rohonc, Makó következett.⁸ E folyamatban fontos elem volt, hogy a hitközségekhez rendelt *Chevra Kadisák* és más jóléti célú egyesületek esetében – számuk a reformkorban körülbelül 70-re tehető – „már megindult szervezeti függetlenedésük”.⁹

³ 1520/1944. ME sz. rendelet a zsidók önkormányzata és érdekképviselője tárgyában, lásd: http://magyarzsidó.hu/index.php?option=com_documents&view=detail&id=63 (letöltve: 2014. március 24.).

⁴ Itt említem meg az egyik nagy jelentőségű, de technikai értelemben csak korlátozottan használható egyesületi forrásmunkát, amely a vidéki egyesületek címtára. Pór Edit – Török Gyöngyvér: *A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig*. Budapest, 1988.

⁵ *Chevra Kadisa* (szent egylet). A zsidóság egyik legősibb intézményének elsődleges feladata a temetések hagyományos szokások szerinti lebonyolítása, valamint a temetők gondozása.

⁶ *300 Jahre Chewra-Kadische Ilava 5389–5689*. Buch- und Kunstdruckerei Ignaz Eckmann, Ilava, 1929.

⁷ Barabás: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok*, 319.

⁸ Az 1720-as összeírás szerint Magyarország zsidó népessége 12 ezer fő volt, 1787-re ez a szám 83 ezer főre növekedett. Yehuda Don: *A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 19–20. században*. Budapest, 2006. 13.

⁹ Pajkossy Gábor: *Egyesületek a reformkori Magyarországon*. História, 15. évf. (1993) 2. sz. 6.

A zsidó egyetek létrehozása nem volt konfliktusmentes. Az *Egyenlőség* című zsidó hetilap egy 1934-es cikkében Groszmann Zsigmond pesti rabbi írt a száz év előtti pesti zsidóságról.¹⁰ Egyebek mellett arról is beszámol, hogy 1833-ban a pesti hitközség elöljárósága „A városi hatóság útján feloszlatta az összes egyetet és templomaikat. Egyedül a magasztos hivatású és nélkülözhetetlen *Chevra Kadisa* részesült kivételben.” (Az ellentétek valószínű oka az egyetek által működtetett templomok, imatermek konkurenciájában keresendő.)

A 19. század közepén elindult politikai folyamatok új helyzetet teremtettek az egyetek, egyesületek indulása számára. A korábbi időszakra, tehát a reformkorra tehető az első hazai egyesületalapító „láz” kialakulása. Ezért minden változás ellenére a század második felében beinduló folyamatok nem voltak előzmény nélküliek.¹¹ A hazai polgárosodás a ki-egyezzéssel kapott igazi lendületet. A neoabszolutizmusból kilépő országot a változó jogi környezet is az egyleti, egyesületi gyarapodás irányába ösztönözte.

1862-ben az MTA Statisztikai Bizottsága könyvet adott ki a hazai állapotok összefoglalására.¹² A kiadvány IV. kötete elemzést tartalmazott a következő címmel: *Magyarország különböző egyetei*. Az összeállítás 579 egyetről számolt be, amelyből 264 a statisztika szerint „társalgási tevékenységet” folytatott. Nem meglepő módon a következő jelentős csoportot a „jótékonyági” egyetek alkották. Ez a statisztikai összefoglaló megnevezett zsidó felekezethez tartozó egyeteket is. Megtalálhatjuk egyfelől a „héber” megjelölést, mint például az Arad megyében összeírt „Héber testvér egyet”, „Ipart és gazdaságot gyámolító héber egyet”, a Bács megyében működött „Héber nőegyet” esetében. Fellelhető másfelől az „izraelita” jelző is, mint például Borsod megyében: „Izraelita társalgási egyet”, Pozsonyban „Izraelita kiseddóvó egyet”, vagy éppenséggel Pesten, többek között: „Első magyar izraelita betegápolási és temetkezési egyet” vagy „Izraelita magyar egyet”. És még nincs vége a megnevezések skálájának. Pozsonyban működött a „Zsidó társalgási egyet”, vagy éppenséggel Nyitra megyében a „Zsidó szegények ápolási egyete”.

Összesen 31 egyet azonosítható ily módon zsidóként az összeírásból egyértelmű megnevezése alapján. (Lehetett persze ennél több zsidó egyet is, olyan, amelyik nem használta az előbb felsorolt megnevezéseket.) A legtöbb zsidó egyet abszolút és relatív értelemben egyaránt Pozsonyban volt található, az ott működő összesen 49 különféle egyetből 11-et működtetett a zsidó közösség. A dobogón ezután következik Pest az 53-ból 6 zsidó egyet-let, valamint Arad 11-ből 4-gyel.

Témánk szempontjából sajnos nem közölt lényegesen új információt a Statisztikai Hivatal 1880-ban megjelent, egyetekkel foglalkozó, egy 1878-as adatfelvételen alapuló köte-¹³ te. Ezt az összeírást dolgozta fel Reisz László abban a tanulmányban, amelyben az összes egyet 7,3 százaléka becsüli az izraelita felekezeti jellegű egyetek arányát, ami ily módon 141 egyetnek felel meg.¹⁴ Ez az összeírás érzékelhetővé teszi, hogy tizenhat év múltán már közel 4 ezer, pontosabban 3956 működő egyetet regisztrálnak. Ez az igazán impozáns nö-

¹⁰ Groszmann Zsigmond: *Milyen volt száz éve a pesti zsidóság?* *Egyenlőség*, 54. évf. 1934. január 27. 10–11.

¹¹ A reformkor egyesületeiről lásd például: Tóth Árpád: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban*. Budapest, 2005. A szerző külön fejezetet szentel a pesti izraelita egyesületeknek (207–216).

¹² *Statisztikai közlemények a hazai állapotok ismertetésének előmozdítására*. Szerk. Hunfalvy János. Pest, 1862.

¹³ *Magyarország egyetei és társulatai 1878*. Budapest, 1880. (Hivatalos Statisztikai Közlemények)

¹⁴ Dr. Reisz László: *Egyetek a dualizmuskori Magyarországon*. Statisztikai Szemle, 66. évf. (1988) 10. sz. 941.

vekedés alapvetően két okra vezethető vissza. Egyfelől megszűnt a neoabszolútizmus korának egyesületalapítást tiltó rendelkezése. Eszerint korábban tilos volt olyan egyletek létrehozása, „melyek maguk elébe a törvényhozás vagy a közigazgatás körébe eső czélokot tűznek ki”.¹⁵ Másfelől a céhek megszűnésével létrejövő ipartársulatok önmagukban is nagyon jelentős számbeli növekedést jelentettek az egyesületi világban. (A statisztikai összeírás 1275 ipartestületről számolt be.¹⁶)

1867-ben egy példamutatóan szűkszávu törvény elindította, pontosabban nyilvánvalóvá tette a hazai zsidóság emancipációjának akkor visszafordíthatatlannak tűnő folyamatát.¹⁷ Mint a továbbiakban látni fogjuk, ez a nagy jelentőségű törvény – minden egyéb hatása mellett – megindította a zsidó egyletek, egyesületek alapítási hullámát is. Ez kettős értelemben volt fontos körülmény: jelzi a zsidó felekezetekhez tartozók polgárisultságát, ugyanakkor az egyesületek létrehozása és működtetése, az tehát, hogy zsidó emberek nagy számban léptek a társadalmi nyilvánosság színterére, erősítette a hazai polgárosodás folyamatának egészét.¹⁸

Összevettem a Statisztikai Hivatal 1878-as és 1932-es egyesületi adatfelvételeinek eredményeit az általam végzett adatfeldolgozással. A vizsgálat célja annak feltárása volt, hogy a zsidó egyesületek tevékenysége miben hasonlított és miben tért el a teljes egyesületi szférától. A vallásfüggetlen szakmai érdekképviseleteket, amelyek iparegyletekbe, ipartestületekbe stb. szerveződtek, az összehasonlításban figyelmen kívül hagytam. Ez esetben így néz ki a tábla:

Tevékenységi terület	KSH felmérés Összes egyesület 1878	KSH felmérés Összes egyesület 1932	Zsidó egyesületek levéltári adatai 1868–1919
Kulturális, vallási	26,5	15,1	13,3
Oktatási, tudományos	6,7	0,9	2,3
Társas, szabadidős	21,1	39,0	28,7*
Sport	1,8	7,9	0,1
Jótékonyági, szociális, egészségügyi (Ezen belül <i>Chevra Kadisa</i>)	28,0	23,7	55,1 (35,3)
Tűzoltó	9,1	11,1	0,2
Egyéb	6,8	2,3	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

1. táblázat

A STATISZTIKAI ÉS A LEVÉLTÁRI ADATOK ÖSSZEHOSONLÍTÁSA

* Megjegyzés: Az országos adatokkal való összehasonlíthatóság érdekében az izraelita nőegyletek ebben a kategóriában szerepelnek.

¹⁵ Az ausztriai birodalmat illető közönséges birodalmi törvény- és kormánylap 1852-ik évfolyam. Bécs, 1852. 116.

¹⁶ Csak néhány adat érdekességképpen: létezett még 964 társas egylet, 535 önszegélyező egylet, 312 gyakorló egylet (dal-, színjátszó stb.); az egyleti tagok száma meghaladta a 670 ezret. Ugyanakkor csupán 55 egylet jött létre a 18. században.

¹⁷ 1867. évi XVII. tc. Az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében, lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5318> (letöltve: 2014. május 6.).

¹⁸ A korszak egyesületi életét elemzi, de nem a zsidó egyesületek szempontjából a következő monográfia: Bősze Sándor: „Az egyesületi élet a polgári szabadság...” *Somogy megye egyesületei a dualizmus korában*. Kaposvár, 1997.

A KSH-adatok forrása: *Alapítványok és egyesületek. A nonprofit szektor statisztikája.* Budapest, 1994. 57. A zsidó egyesületekre vonatkozó adatok forrása: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis.

Az idősíkot tekintve az első, 1878-as adatfelvétel jól megfeleltethető a zsidó egyesületek induló vagy inkább az induláshoz közeli állapotának. Az 1932-es adatfelvétel inkább a fejlődés általános irányát jelezheti. Láthatók egyezőségek és lényeges különbségek egyaránt. A legfontosabb talán a zsidó egyesületek között a szociális, jóléti szolgáltatások történetileg is determinált magas aránya, amelyben kiemelkedő a *Chevra Kadisák* szerepe. Ezzel szemben a kulturális, vallási tevékenységi csoport részaránya a zsidó egyesületeknél inkább az összes egyesületnek a 20. század első harmadában mért adatához hasonló. (Nem változik a kép nagyobb mértékben, ha a zsidó egyesületek esetében marginális szerepet játszó tűzoltó egyesületek kizárásával végezzük el az összehasonlítást.)

Zsidó egyletek, egyesületek számokban

Mint az a 2. táblázat adataiból látható, a zsidó egyesületek alapításának intenzitásában kiemelkedően sikeres időszak volt a 19. század utolsó harmada, a kiegyezés utáni „aranykor”, a *Gründerzeit*, a gazdasági növekedéssel együtt járó, addig (és utána) sose volt polgárosodás időszaka. Ez leginkább igaz a korszak első felére, amelynek végpontját 1895-re tettem, amikor – nagy nehézségek után – megszületett az úgynevezett recepciós törvény.¹⁹ Ezt követően is megmaradt az egyesületalapítási kedv (a csúcs 1899 volt, amikor egy évben 53 egyesület létrehozására került sor), és nem szűnt meg a háború kitörésével sem. Folytatódott a háború első évében, hiszen 1914-ben 25 egylet alapításáról van adat. Az ezt követő háborús években viszont már csak évi 2-3 új szervezetet regisztráltak.

Az alapítás ideje	Az egyesületek száma	Az egyesületek számának alapítási idő szerinti megoszlása (%)
Nincs információ	43	2,9
1705–1799	27	1,8
1800–1867	94	6,2
1868–1895	631	41,9
1896–1919	591	39,2
1920–1944	120	8,0
Összesen	1506	100,0

2. táblázat

ZSIDÓ EGYLETEK, EGYESÜLETEK SZÁMA ÉS MEGOSZLÁSA AZ ALAPÍTÁS IDEJE SZERINT
Forrás: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis

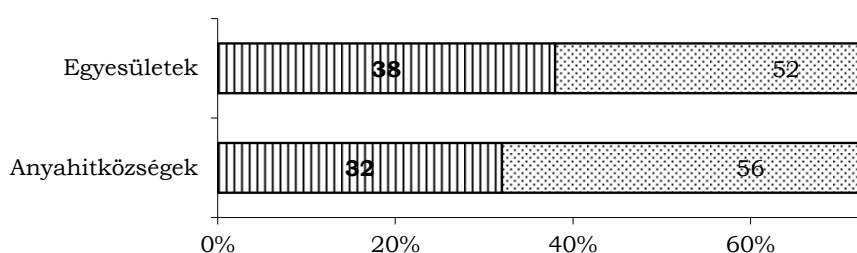
A 19. század második felében a korábban egységes izraelita felekezet számára kikerülhetetlen döntéseket kellett hozni, alapvetően a hitközségi szervezet, áttételesen a zsidó vallás definiálásának kérdésében. Az 1868 decemberében összeült Kongresszus az addig egységes felekezet háromfelé szakadásával végződött. „A következő évtizedek egészen 1895-ig, a zsidó vallás recepciójáig (1895:XLII tc.) a három részre szakadt magyarországi zsidóság

¹⁹ 1895. évi XLII tc. Az izraelita vallásról, lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6604> (letöltve: 2014. május 6.). A jogszabályt a főrendiházban csak harmadszorra, és mivel a támogató és az ellenző szavazatok száma megegyezett, csupán Vay Béla főrendiházi elnök igen szavazatával sikerült elfogadtatni. A törvény az izraelita vallást törvényesen bevett vallásnak nyilvánította, ezzel az a keresztény egyházakkal a törvény előtt egyenjogúvá vált.

irányzatai – a neológia, az ortodoxia és a Kongresszuson bekövetkezett szakadást elismerni nem hajlandó *status quo ante* – közti politikai küzdelem jegyében teltek.²⁰

A szakadást követően a hitközségek megoszlása az egyes irányzatok között az 1898–1917 közötti években átlagban a következő volt: neológ anyahitközségek (kongresszusi) 32, ortodox 56, *status quo ante* 12 százalék.²¹ A *status quo ante* irányzathoz tartozók létszámaránya a szervezeti arányaiknál kisebb, a dualizmus korában állandónak mondható 5 százalék körüli nagyságot ért el. A korszak egészében az ortodoxok létszáma volt domináns, bár az 1880-as 56 százalékról ez az arány 1910-re 52-re csökkent.

Az egyesületalapítás intenzitása a zsidó felekezet minden irányzatában jelentős volt, mégis a neológ közösségek egyesületalapítási kedve volt a legerősebb (lásd: 1. ábra).

1. ÁBRA

AZ ANYAHITKÖZSÉGEK ÉS AZ ISMERT FELEKEZETI KÖTÖDÉSŰ EGYESÜLTEK MEGOSZLÁSA
A FELEKEZETI IRÁNYZATOK SZERINT (%)

Forrás: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis

Ha néhány mondat erejéig a Trianont követő korszakban választjuk ki vizsgálódási pontunkat, képet kapunk a zsidó egyesületek egyfajta „térképéről” is. A zsidó egyesületek területi megoszlása elég pontosan követi a zsidóság térbeli elhelyezkedését a trianoni határokon belül és azokon kívül. 831 egyesület jött létre a mai Magyarország területén, és nagyon jelentős, 675 a trianoni határokon kívül megszerveződött egyesületek száma. Ez utóbbiak esetében az egyletek közel fele a mai Szlovákia területére eső településeken jött létre, és igen jelentős az Erdélyben, Partiumban, tehát a mai Romániában alapított egyesületek száma is. Az előbbi területeken regisztráltaknál kevesebb, közel azonos nagyságú, valamivel 50-50 feletti a szerb Vajdaság és Kárpátalja területén alapított szervezetek száma.

A zsidó hitélethez szorosan kapcsolódó egyletek, egyesületek

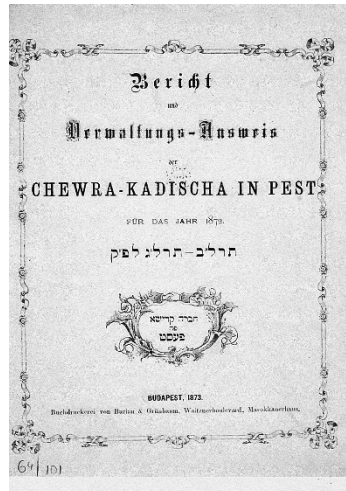
Nemcsak a 18. században, hanem a 19. század folyamán is a hitélethez kapcsolódó zsidó egyletek számbeli növekedése volt a legnagyobb.²² Az alapító okirat nyomán azonosított másfélezer egyesület egyharmada Szent Egylet, azaz *Chevra Kadisa* volt. Ezek az egyesületek vallási és egyben olyan jótékonyági tevékenységet folytattak, mint a betegek ellátása, gondoskodás az elhunytokról, a temetkezés szertartásáról, valamint a temetők és a sírok

²⁰ Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem*. Budapest, 2008. 66.

²¹ Frojimovics: *Szétszakadt történelem*, 82.

²² A vizsgált korban létrehozott egyletek, egyesületek döntő részére igaz, hogy valamilyen arányban vagy valamilyen módon elláttak hitéleti vagy ahhoz kapcsolódó feladatokat is. A nőegyletek kiházasító egyletei, a különböző betegápoló, szegénygyámolító egyesületek stb. mind felfoghatók *micvát* (erkölcsi kötelességet, jócselekedetet) teljesítő szervezeteknek.

rendben tartásáról. Igen régi, már a bibliai korban létező szervezetről van szó. A *Magyar Zsidó Lexikon* szerint „Magyarországon egyáltalában nincs hitközség, amelynek ne lenne Chevra Kadisája”.²³

A PESTI CHEVRA KADISA 1872. ÉVI BESZÁMOLÓJÁNAK CÍMLAPJA

Forrás: Barabás Györgyi: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok beszámolói, 1629–2008* <http://zsido.com/konyvek/magyarorszagizsidohitkozsegek-egyletek-tarsulatok-eves-beszamoloi-1629-2008/> (letöltve: 2014. május 5.)

A jogi változások szabadabbá tették az alapítási lehetőségeket 1868 után. 1895-ig 220 *Chevra Kadisa* jött létre, majd 1919-ig újabb 205 alapító okiratról van tudomásunk. A korábbi évekhez képest a 19. század második felére számos *Chevra Kadisa* tevékenysége kiszélesedett, és kiterjedt a jótékonyág különböző területeire.²⁴ A működés professzionalizmusát mutatta, hogy az alapszabályok kitertek a beteglátogatások rendjére csakúgy, mint a temetkezések megszervezésére. De szabályozták, hogy mindezekben mit kell tennie az egyesületnek, és a tagoknak mennyit kell mindehhez fizetniük.

A *Chevra Kadisa* egyesületek beszámolóí gyakran tartalmaztak fontos kultúrtörténeti utalásokat is. A Pécsi *Chevra Kadisa* Szent Egylet 1925. évi jelentése visszatekintett az Egylet százéves történetére. Három „epochára” osztva ezt az időszakot beszámolt arról, hogy az elsőben felépült az első halottasházikó, és kőfallal vették körül a temetőt. A második időszakban megtörtént a temető megnagyobbítása, kialakult az akkor 428 tagot számláló egylet nagy ünnepségének szokása (*Chevra-szudó*, egyleti lakoma: évenként megismétlődő rendezvény). A harmadik szakasz újabb bővítést, temetőgondozást, kertészeti fejlesztést hozott magával, és nem mellesleg jótékonyági aktivitást is, elsősorban „helybeli szegények támogatását” és tanulmányi segélyek osztását. A Szegedi Szent Egylet ugyanezen évben kelt

²³ *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk. Ujvári Péter. Budapest, 1929. 839.

²⁴ Itt nincs mód kitérni arra a körülményre, hogy némely nagyobb *Chevra Kadisa* külön intézményeket hozott létre vállalt feladatai ellátásához. Így például az 1788-ban alapított Pesti *Chevra Kadisa* olyan intézményekkel büszkélkedhetett, mint a Szeretetház, a Szeretetkórház, a Felnőtt Vakok Otthona, a Menedékház és az Aggok Háza.

jelentése a hivatalos beszámolót megelőzően oldalakon keresztül emlékezett meg a híres szegedi rabbi, Löw Lipót halálának 50. évfordulójáról.²⁵

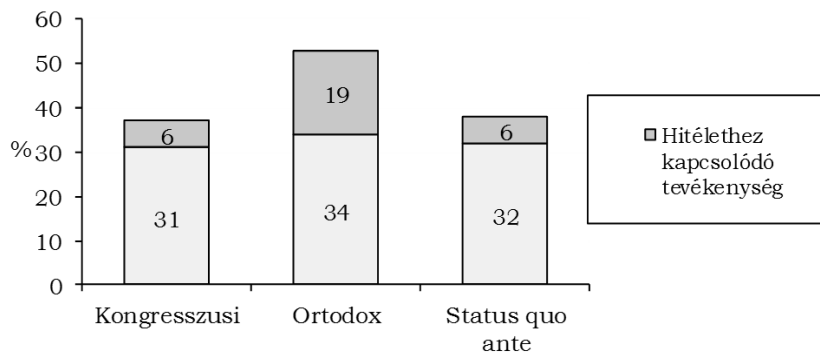
	Kongresszusi	Ortodox	Status quo	Nem felekezeti	
Szent Egylet	30,9	34,2	32,5	1,3	31,0
Hitélethez kapcsolódó tevékenység	6,0	18,9	5,6	1,3	12,0

3. táblázat

A HITÉLETHEZ KAPCSOLÓDÓ TEVÉKENYSÉGŰ EGYESÜLETEK RÉSZARÁNYA
AZ ÖSSZES ZSIDÓ EGYESÜLETEN BELÜL (%)

Forrás: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis

Nem meglepő módon az ortodox közösség által létrehozott egyleteken belül a hitélethez így vagy úgy kapcsolódó szervezetek voltak a meghatározók, hiszen a 3. táblázatban szereplő két tevékenységi csoportból került ki az „ortodox egyesületek” több mint fele, miközben a kongresszusi irányzatok esetében e szervezetek aránya éppen csak túl van a „neológ egyesületek” egyharmadán.

2. ábra

A HITÉLETHEZ KAPCSOLÓDÓ TEVÉKENYSÉGŰ EGYESÜLETEK RÉSZARÁNYA
AZ EGYES FELEKEZETI IRÁNYZATOKBAN (%)

Forrás: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis

A korszak egészét tekintve a zsidó egyesületek sorában feltűntek más, a hitélethez szorosán kapcsolódó egyletek is. Meghatározó arányban az ortodox közösségek hozták létre ezeket, közel ötször többet, mint a neológ hitközségek tagjai. Alapításuk főként a századforduló környékére jellemző. A számba vett 171 egylet elég sokféle tevékenységet folytathatott (legalábbis nevük alapján). Az egyletek közel fele *Talmud-Tóra* egyesület volt, amelyek voltaképpen a Tóra tanulmányozására, „a zsidó tudományok és erkölcsök ápolására”²⁶ jöttek létre. A hitélethez kapcsolódtak, ugyanakkor jelentős szociális tevékenységet is folytathattak a Koma Egyletek (*Szandekosz*). Fiatal házások segítésére, otthonhoz, üzlethez, vál-

²⁵ Barabás Györgyi: *A magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok éves beszámolóí 1629–2008.* Budapest, 2009. Lásd: http://www.zsido.com/upload/attachments/PDF/BGYMZSH/Barabas_Book_I-II.pdf (letöltve: 2014. április 23.).

²⁶ *Magyar Zsidó Lexikon*, 879.

lalkozáshoz, megélhetéshez nyújtottak segítséget. De sokféle jött létre *Chevra Misnajoth* (imaegylet) és valamilyen speciális, hitéleti célt szolgáló egyesület. Néhány példa (eredeti helyesírással): Halasi Izraelita Hazkóra-Egylet (a halottak emlékezetére), 1888; „Hitór” Magyar Zsidótársulat, 1868, Pest; Nyitrai *Chevra Machazike Hadáth* Egyesület (a hit erősítésére), 1911; Törökszentmiklósi „Somér Sabosz” (Szombat Egylet), 1889.

A fentiekben tárgyalt egyesületi típusokra, még inkább a tevékenységükre főként az 1868 előtti periódusban elmondható, hogy ez alkotta a zsidó egyesületi élet első szakaszát. (Haraszi György felosztása szerint „lokális, egy szűk zsidó közösségen belül maradó, vallási indíttatású filantrópia”.²⁷)

A gondoskodás tórai parancsa szerint²⁸

Az 1929-ben kiadott *Magyar Zsidó Lexikon* a *jótékonyosság* címszó alatt felsorolta a „modern zsidó jótékonyági organizációk”-kat.²⁹ Érdemes ezeket röviden vázolni:

1. Üldözöttek és emigránsok támogatása
2. Szűkölködő családok élelemmel, tűzifával és téli segéllyel való ellátása
3. Elhagyott, elhanyagolt és bűnöző gyermekek és ifjak, valamint rossz útra kényszerült nők foglalkozásra nevelése
4. Kórházak, orvosi rendelők, betegsegélyzők és gyermekágyasok segélyezése
5. Börtönlátogatás
6. Vakok, bénák, süketnémák és egyéb fogyatékosok támogatása
7. Aggok menhelye és szeretetházak
8. Szegénység megakadályozása (ingyenes ebéd, ünnepi segély, leányegyletek, ipari nevelés szegény sorsú gyermekek részére stb.)
9. Intézmények kölcsönös támogatása a hitközségek részéről.

Közel 300 azonosított zsidó egyesület alapszabálya tesz nevében említést szociális, egészségügyi, valamint jótékonyági tevékenység folytatásáról (az összes zsidó egyesületen belüli arányokról lásd a 4. táblázat adatait). A gondoskodás persze a *Chevra Kadisák* és a későbbiekben tárgyalt nőegyletek működésének is mindennapos részét alkotta. Zömmel az 1868 utáni negyedszázadban jöttek létre, de alapítási számuk a századforduló környékén alig csökkent. Összességében valamivel több egyesület alakult a mai országhatárokon belül, mint azon kívül. Nyilván összefüggésben a szociális viszonyokkal, minél keletebbre tekintünk az ország határain belül, annál több zsidó szociális és jótékonyági egyesület működése kezdődött meg a 19–20. század vizsgált időszakában. Ez a terület volt az, írja tanulmányában Konrád Miklós, amelyen leginkább fennmaradt az ortodoxia és a neológok között megszakadt kapcsolatháló.³⁰ Így folytatja: „...az ortodoxok és neológok együtt munkálkodtak egyes betegápoló egyletek vagy nőegyletek kebelében, a Hevra Kadisa a kettészakadt

²⁷ Haraszi György: *Két világ határán – Zsidó jótékonyosság és mecénatúra a századfordulón*. Budapest, 1999. 241.

²⁸ A jótékonyosság, a *cedaka* (*cedókó*) bibliai parancs: olyan cselekedet, amely elismeri, hogy a szegények számára nyújtott adomány nem kegy, hanem kötelesség. A *cedókó* az intézményi jótékonyágot kifejező fogalom; a magánjótékonyásra, a szeretet gyakorlására alkalmazott kifejezés a *gemillusz cheszed*. Lásd: *Magyar Zsidó Lexikon*, 425.

²⁹ *Magyar Zsidó Lexikon*, 427.

³⁰ Nem minden egyesület volt besorolható irányzatok szerint, és 1868 előtt ez a megosztás nem is értelmezhető. Az 1868 előtt alapított egyesületek egy részénél a későbbi alapszabály-módosítások adnak lehetőséget a besorolásra, de sokuknál erre – információ hiányában – nincs mód.

hitközségek többségében egységes maradt.³¹ Az adatok szerint csupán 27 település volt a vizsgált időszakban, ahol kettő, néhány esetben három (Pécsett, valamint Temesváron) *Chevre Kadisa* kezdte meg működését. A jótékonyág gyakorlatának világiasodása – amelynek egyik jele szerintem éppen az ortodox–neológ ellentétek kiiktatása – egyaránt jellemző volt ebben a korban a zsidó és nem zsidó egyesületekre. Bácskai Vera ugyan az előző történelmi korszakra nézve fogalmazza meg, de ez esetben is igaz, hogy a jótékonyág „vallási–erkölcsi parancs követeléséből mindinkább a köz érdekében kifejtett kötelezettségé, a szociális feszültségek enyhítéséért való felelősségvállalássá vált”.³²

Az alapító okiratok tanúsága szerint a jótékonyágot és a szociális segítségnyújtást nagyon sokféle, legalábbis elnevezésükben a hangsúlyt más részletre helyező egyesület, egyesület jött létre az idők folyamán. A vegyesen szociális és (mai szóval) egészségügyi tevékenységű egyesületek története 1850-ben kezdődött, amikor megalapították a Temesvári Izraelita Kórházi Egylet. Néhány évvel később, 1856-ban (a neoabszolútizmus korában ritka kivételként) létrejött a Bonyhádi Izraelita Betegápoló Egylet. Majd azután, 1868-at követően sorra alakultak a hasonló nevű, valamint a betegsegélyző és a beteglátogató³³ egyesületek, mindösszesen 78.

Összevont tevékenységi főcsoport	Felekezeti irányzat (be nem azonosított szervezetek nélkül)				Együtt
	Kongresszusi	Ortodox	Status quo	Nem felekezeti	
Szociális, egészségügyi	9,1	6,7	8,7	3,9	7,6
Jótékonyági	13,7	13,0	16,7	7,8	13,3

4. táblázat

A SZOCIÁLIS, EGÉSZSÉGÜGYI, JÓTÉKONYÁGI TEVÉKENYSÉGŰ EGYESÜLETEK RÉSZARÁNYA
AZ ÖSSZES ZSIDÓ EGYESÜLETEN BELÜL (%)

Forrás: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis

A jótékonyágot általános feladatul jelölő egyesületek száma, tehát azoké, amelyek nem neveztek meg valamely konkrét célcsoportot vagy meghatározott tevékenységet, 77 volt. Olyan sajátos elnevezéssel illetett egyesületeket is találunk közöttük, mint „Az Orosházi Lankadók Gyámolítója (*Szauméch Nauflim*) Zsidó Jótékonyági Egyesület” 1888-as alapítással, a „Besztercebányai Izraelita Alumneum”³⁴ Egylet 1885-ből, az egi „*Maskil el Dol* Jótékony Egyesület” 1868-as alapítással, vagy éppen a „Szászrégeni »*Chészed Veemesz*«³⁵ Szeretet és Hűség Egyesület” 1889-ből.³⁶

Természetesen alapítottak ezeken kívül konkrétabb célt, célcsoportot megnevező egyesületeket is. Csak példaként említhetjük: 1910-ben jött létre a „Nagyszombati Izraelita Aggok Hajlékát Fenntartó Egyesület”; jóval előbb, 1856-os alapítással kezdte meg munkáját a „Fiú Árva Egylet” Pozsonyban vagy „A Szegény Izraelita Iskolázó Gyermekeket Segélyző

³¹ Konrád Miklós: *Zsidó jótékonyág és asszimiláció a századfordulón*. Történelmi Szemle, 43. évf. (2001) 3–4. sz. 276.

³² Bácskai Vera: *Nagykereskedők Pesten a XIX. század első felében*. In: Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok. Szerk. Léderer Pál. Budapest, 1993. 86.

³³ A beteglátogatás, a *bikur cholim* a zsidó ember egyik legfőbb vallási kötelezettsége.

³⁴ Egyfajta ösztöndíj, tanulási támogatás.

³⁵ Önzetlen jótékonyági egylet.

³⁶ A pontos megnevezések Barabás Györgyi forrásként felhasznált művében található (lásd 1. jegyzet).

Egylet Sátor Alja Újhelyen” 1876-tól. A sor folytatható: diáksegélyző, gyermekgondozó egyletek, kiházasítási szervezetek, népkonyhát működtető egyesületek és szép számmal az iparosokat segélyező egyletek (az utóbbiak között a legrégebbi „A Szegedi Betegeskedő Izraelita Mesterlegények Segélyezésére Alakult Egylet”, amelynek alapszabálya 1852-ből kelteződik).³⁷ Álljon itt egy rövid idézet „A komáromi izraelita jótékony egylet” 1896. évi közgyűlésének meghívójából: „Mint a lefolyt évi működésünknek egyik kiváló eredményét van szerencsénk a t. közgyűlésnek bejelenteni, hogy a mi eddigelé csak távoli cél gyanánt lebegett előttünk, az általunk rég óhajtott és tervezett menház, immár mint palotaszerű épület kézszen áll; a melyre büszkeséggel tekinthetünk, mint oly intézményre, a melyet közadakozások útján sikerült felállítanunk és mely az év folyamán nemescélú rendeltetésének át lesz adható.”³⁸

A jótékonyági nőegyletek

A kutatás 343 nőegylet alapításáról talált információt. Ez a „tevékenység” a Szent Egyletet követően a második legnagyobb egyesületi típust képviselte a 19–20. században, és nem csak a vizsgált időszakban. Arányuk az időszak egészében megközelítette az összes egyesület 23 százalékát. Létrehozásukban szinte pontosan egyenlő arányban vett részt a neológ (130 egyesület) és az ortodox közösség (137 egyesület). (Annak ellenére volt ez így, hogy az ortodox hitközségek száma érzékelhetően meghaladta a neológ hitközségekét.) Ugyanakkor 36 egyesület létrehozásával képviseltették magukat a *status quo ante* irányzat követői is. A nőegyletek alapításának legintenzívebb korszaka az 1868 utáni évekre esik, amikor 190 egyesület jött létre. A nőegyletek nagyon gyors és tömeges alapításának legfőbb oka minden valószínűséggel az emancipációs folyamatban keresendő. A 19. század utolsó harmada, mint tudjuk, nem csupán a hazai zsidóság polgárjogi (és nem utolsósorban gazdasági) felemelkedését hozta magával, hanem a nők társadalmi helyzetének változásait is. Ezt a folyamatot a zsidóságon belül erősítette a nőknek a magyar társadalom más csoportjainál magasabb iskolázottsága, az írástudás nagyobb aránya és a polgárosodó zsidóság esetében a belső, családi munkamegosztás is. A nőegyletek kialakulásáról Radnóti Ilona megállapítását idézhetjük: „...tevékenységük a zsidó hagyományokban gyökerező, azokhoz szorosan kötődő feladatokhoz kapcsolódott, megjelenésük és működésük mégis újszerű volt a hitközségekben. Az újszerűség nem elsősorban a vállalt feladatokban nyilvánult meg, és nem is az egylet alakításában, hanem abban, hogy nők alakítottak egyletet. Olyan zsidó nők, akik addig családi keretek között fejtették ki aktivitásukat, ebben az irányban hatott a hagyomány, mely a nőket a családon belüli szerepvállalásra készítette.”³⁹

Az *Egyenlőség* című lap 1893-ban hírt adott arról, hogy a nagykanizsai izraelita nőegylet „méltó fényekkel és ünnepségekkel ülte meg [...] fennállásának ötvenedik évfordulóját”. A múltira visszatekintve a szerző így írt: „...az egylet titkára, Rosenfeld Lajos, felolvasta az egylet rövid történetét, melyből megtudjuk, hogy hazánkban ez a legrégebbi jótékonyozású nőegylet, melyet ötven évvel ezelőtt néhány nemeslelkű asszony alapított, hogy így együttesen sikeresebben gyakorolhassák a jótékonyosságot, nagyobb eredménnyel gyámolíthassák a szegényeket.”⁴⁰

³⁷ Barabás: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok*, 1. jegyzet.

³⁸ Barabás: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok*, i. m.

³⁹ Radnóti Ilona: *A pécsi izraelita jótékonyági nőegylet a dualizmus korában*. In: uó: Weisz Mayer és Fuchs. Fejezetek a baranyai zsidóság 18–20. századi történetéből. Szerk. Hábel János. Pécs, 2012. 94–95.

⁴⁰ K. M.: *A nagykanizsai izr. nőegylet jubileuma*. *Egyenlőség*, 12. évf. 1893. február 10. 19.

A fellelt alapító okirati adatok szerint azonban nem Nagykanizsáé az elsőbbség, hanem Szegedé (1835). A 19. század második harmadában már egymás után jöttek létre a nőegyletek: 1852-ben Szabadkán, Székesfehérváron, Veszprémben, 1860-ban Temesváron, 1865-ben Komáromban stb. Ezt követően 1914-ig minden évben 3-5 nőegylet alapító okiratát lehet megtalálni, de 1888-ban éppenséggel 20 ilyenről van tudomásunk. A két világháború között (igaz, kisebb intenzitással) további nőegyletek születtek, összesen 17, ebből a területi visszacsatolásokat követően 1940-ben Kassán, majd 1941-ben Kolozsváron jött létre ilyen egyesület.

1867-ben hagyta jóvá a Helytartótanács az egyik legnagyobb és leghosszabb életű nőegylet, a Pesti Izraelita Nőegylet alapszabályát. (Az alapszabály módosításainak sorában az utolsót 1939-ben fogadta el a Belügyminisztérium; ezt tíz év múltán, egy másik korban a Nőegylet nőgyűlése módosította.)⁴¹ A Pesti Izraelita Nőegylet 1875. évi közgyűlésén elhangzott beszámolóból idézünk: „Céljainkat ismerik: segíteni akarunk a nyomoron, enyhíteni törekszünk a szerencsétlenséget és a gyámoltalan árváknak részt nyújtunk a nevelésben, hogy megnyerjük a társaságnak és a hazának. Csakis céljaink megfelelő megvalósításáról szól, tisztelt közgyűlés évi jelentésünk. Ámde el nem mulaszthatom e helyen, hogy válaszmányi hölgyeinknek az Önök színe előtt a legmelegebb elismerés és hála szavaival ne adózzam. Kifürkészik a nyomort és a baj mivoltáról személyes tapasztalat útján szereznek meggyőződést. Hogy egyletünk annyi könnyet fölszárítani, oly sok csapást enyhíteni képes volt, ez mindenekelőtt valamennyi buzgó és nemesen érző válaszmányi hölgyek érdeme.”⁴²

AZ 1866-BAN MEGALAKULT PESTI IZRAELITA NŐEGYLET DÍSZOKLEVELE
<http://www.milev.hu/kibicblog/hogyan-kezeltek-a-migraciót-a-zsidó-kozossegek>
 (letöltve: 2015. október 22.)

⁴¹ Tóth Árpád a reformkori pesti egyesületekről szóló könyvében ír egy 1847-ben szerveződő jótékony nőegyletről. Ennek további sorsáról azonban nincs információ. Tóth: *Önszerveződő polgárok*, 214.

⁴² A Pesti Izr. Nőegylet évi jelentése, 1875. Bischnitz Dávidné elnök megnyitó beszéde. In: Barabás: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok*, 153.

Egyesületek a közösségi szolgáltatások különböző területein⁴³

A zsidó egyesületek 1868 után számos olyan területen kezdtek dolgozni, ahol a közösség identitásának kifejezésére, önmaga védelmében vagy fejlődésének előmozdítása érdekében tartotta fontosnak a szerveződést. E csoportban legnagyobb számban a különböző ifjúsági egyesületek jöttek létre, amelyeket külön a leányok vagy külön a fiúk részére alapítottak, a korszak egészét tekintve összesen 70-et. Az első ezek közül az 1833-ban alapított *Izr. Jugendverein in Szegedin*, az adatok szerint nem működött túl hosszú ideig, 1855-ben meg is szűnt. Nagyon kevés kivétellel 1900 után jöttek (jöhetnek) létre az izraelita leányegyletek, az ismert adatok szerint a legutolsó 1935-ben Hódmezővásárhelyen. Csupán néhány leányegylet alakult (összesen 4), leghamarabb a *Wohlthätigere Männerverein 'Ahawath Achim' in Komorn*, 1873-ban. Korosztályos egyesületek nem csupán az izraelita felekezet vonzáskörében alakultak nagy számban. A századforduló idején XIII. Leó pápa körlevele és enciklikája jelentős lökést adott a katolikus leány- és leányegyletek magyarországi kialakulásának. Valamivel később indult meg a protestáns gyermek és ifjúsági egyesületek szervezése. 1904-ben alakult meg a helyi Keresztyén Ifjúsági Egyesületeket összefogó Ifjúsági Keresztyén Egyesületek Magyar Nemzeti Szövetsége.⁴⁴

Néhány egyesületet zsidó kézművesek és iparosok alapítottak. Ezek közül kettő a nagy ipartestületi alakuló hullámot, 1868-at megelőzően jött létre: 1837-ben az Óbudai Zsidó Cipőkészítők Egylete, 1842-ben a Nagykanizsai Izr. Kézműves és Iparos Egylet. De mind-ezeket megelőzte az 1842-ben alapított MIKÉFE, a Magyar Izraelita Kézmű- és Földművelési Egyesület. A szervezet elsődleges célja az érdekvédelem volt, ugyanis a céhek nem vettek fel zsidókat tagjaik közé. A zsidó kézműveseknek így ernyőszervezetre volt szükségük, ami képzést is nyújt a fiatalok számára. Az Egyesületet Kossuth Lajos és Battyhány Lajos gróf támogatásával felvették az országos ipartestületek közé, és megindították a szakemberképzést. Később, 1862-től földműveseket és kertészeket is képeztek. Körülbelül kilencven holdon történt a gazdálkodás: virág- és konyhakertészet, szőlészet, faiskola, üvegházak, szántóföldi mezőgazdaság, tehenészet, méhészet, baromfitenyésztés. Az elsődleges tevékenység a virágtermesztés volt. A telep a húszas években az ország legjelentősebb virágkeresztészetévé vált, és a legelegánsabb fővárosi virágboltok beszállítója lett. Itt imaterem is volt, ahol péntek este és nagy ünnepekkor tartottak imát.⁴⁵

⁴³ Külön foglalkozom majd – zárásként – a kulturális, tudományos egyesületekkel.

⁴⁴ P. Miklós Tamás: *A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek a dualizmus kori Magyarországon (1867–1918)*. Neveléstörténet 2005. 1-2. http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=31&rid=1&id=1431 (letöltve: 2015. október 22.)

⁴⁵ *Volt egyszer egy kibuc Budapesten* http://mult-kor.hu/20090710_volt_egyszer_egy_kibuc_budapesten (letöltve: 2015. október. 22.)

A MIKÉFE CÍMERE

Forrás: <http://www.mikefe.hu/mikefe>
(Letöltve: 2015. október 22.)

A zsidó sportegyesületek közül egyetlen 1944 előtti alapításról sikerült adatot szerezni. A „Vívó és Atlétikai Club” (VAC) 1907-ben alakult, és 1942-ben még működött (tudjuk, hogy alapszabályát akkor – is – módosították). Néhány más sportegyesület azonban egyértelműen deklarálta a zsidósághoz való kötődését. A századfordulón a cionista mozgalom égisze alatt a *Muskel-Judentum* eszméjét hirdető Max Nordau úgy vélte, hogy a zsidók az elnyomás, a gettóba zártság miatt gyengék, félszegek, amin a sport segítségével lehet változtatni. Az 1914 előtt – főként Közép-Európában – alapított közel száz cionista sportklub tagjai általában kék-fehér, Dávid-csillagos mezt viseltek, egyesületüknek legtöbbször a zsidó múltat idéző (Makkabi, Hasmonea, Bar Kochba) vagy büszkeséget, bátorságot sugárzó (Hakoah, Hagibor) héber nevet adtak. 1903-ban alapították meg egyetemisták a Makkabeát, melyhez hamarosan csatlakozott Dömény Lajos joghallgató is. A VAC alapítását bemutató cikk szerint az a zsidó, aki akkoriban „egy sportklubba lépett, annak pláne le kellett vetni minden, úgynevezett zsidó tulajdonságot”. Ez bántotta Döményt, ezért akart zsidó, sőt zsidó nevű sportegyesületet alapítani. A Makkabea keretében eredetileg Zsidó Torna Clubot akartak alapítani, de az alapszabályt a hatóság nem fogadta el, mivel a név felekezeti jellegre utalt (1914-ben felekezeti jellege miatt nem vette fel tagjai közé a labdarúgó szövetség a *Ceire Cion* egyesületben alakult pozsonyi Makkabit; ugyanakkor az sem véletlen, hogy keresztény sportklubok sem születtek a századfordulón). Az alapítók ezért arra törekedtek, hogy semleges név mellett megóvják a klub zsidó jellegét. Így választották a VAC-ot, mivel „a kezdőbetűk, egyes összetétel mellett mogendovidot adnak”.⁴⁶

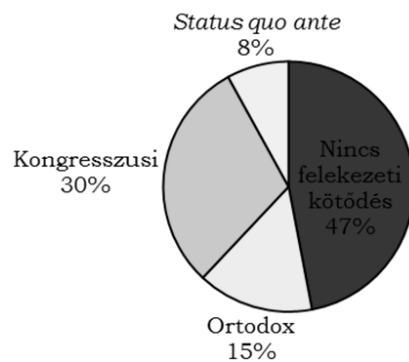

⁴⁶ Szegedi Péter: *A budapesti zsidó sportegyesületek születése*. Szombat, 2013. nov. 17. <http://www.szombat.org/kultura-muveszetek/a-budapesti-zsido-sportegyesuletek-szuletese> (letöltve: 2015. október. 22.)

Az első világháborút követően létrejött egy korábban nem ismert egyesületcsoport: a Palesztinával kapcsolatos tevékenységet folytató egyesületek (alapításuk: 1927–1928), ideértve az 1927-ben alakult cionista csoportokat is (ezek többsége azután 1947-ben jött létre). A Bethlen-kormány 1921 júniusában még elutasította a Magyar Cionista Szövetség jóváhagyásra beterjesztett alapszabályát. A XIV. Cionista Kongresszuson (Bécs, 1925) Kahan Nison ügyvéd tette szóvá, hogy a Szovjetunió kivül Magyarország az egyetlen ország, ahol a cionista mozgalom működését nem engedélyezik. A *Zsidó Szemle* 1925. szeptember 1-jei száma idézte Bethlen István levelét, amelyet a Cionista Kongresszus vezérlő bizottságának írt, és amelyben megemlítette, hogy a Pesti Izraelita Hitközség és az Országos Orthodox Iroda elnökei „kategorikusan bejelentették tiltakozásukat a magyar kormánynál a cionista szervezet legalizálása ellen”. A Magyar Cionista Szövetség törvényes bejegyzése azután és ennek ellenére 1927-ben megtörtént.⁴⁷

A modernitás egyesületei. Az OMIKE

A kulturális, tudományos, oktatási tevékenységet folytató zsidó egyesületek száma a vizsgált időben periódusonként nagyjából megkétszereződött: a kiegyezés és az emancipációs törvény előtt 7 ilyen szervezet jött létre, 1868 és 1895 között 17, 1895 és 1919 között pedig 35.⁴⁸ Az ilyen típusú egyesületek döntő hányada (közel kétharmada) a jelenlegi országhatárokon belül működött. Városi „termékek”, amennyiben csak városokban fordultak elő, ráadásul háromnegyed részben a fővárosban és a megyeszékhelyeken működtek. Az ilyen tevékenységű egyesületek közel fele nem sorolható valamely zsidó felekezeti irányzathoz, bár a kötődésük valamilyen módon megmaradt a hitközségekhez vagy legalábbis azok vezető személyiségeihez. A határozottan kongresszusi/neológ irányzathoz kötődő kulturális egyesületek aránya kétszerese az ortodox közösséghez kötődőkének.

3. ábra

A KULTURÁLIS, TUDOMÁNYOS, OKTATÁSI TEVÉKENYSÉGET FOLYTATÓ EGYESÜLETEK MEGOSZLÁSA
FELEKEZETI HÁTTÉR SZERINT (%)

Forrás: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis

⁴⁷ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon. II: 1849-től a jelenkorig*. Pozsony, 2012. 473–475.

⁴⁸ Nem érdektelen ugyanakkor, hogy a Pesti Kereskedő Casinóban az 1840-es tagnévsor (és a megfelelő címtárak) adatai szerint 38 izraelita tag volt. Vö. Tóth: *Önszerveződő polgárok*, 157.

A meghatározó résztvevőségek a csoporton belül, erősrendben: iskolai ügyek 34, közművelődés 23, zene 13% (lásd az 5. táblázatot).

Megnevezés	Az egyesületek száma	Az egyesületek megoszlása
Dal- és zeneegyesület	11	13,4
Héber nyelv, tudomány	4	4,8
Iskolaügy/Iskolaegyesületek	28	34,1
Irodalmi/Közművelődési/Kultúr-egylet	19	23,2
Olvasó egylet	3	3,7
Tanító egylet	4	4,9
Társaskör, klub	10	12,2
MIEFHÖE	3	3,7
Összesen	82	100,0%

5. táblázat

A KULTURÁLIS, TUDOMÁNYOS, OKTATÁSI TEVÉKENYSÉGET FOLYTATÓ EGYESÜLETEK SZÁMA ÉS MEGOSZLÁSA
 Forrás: Barabás Györgyi forrásgyűjteményéből létrehozott saját adatbázis

A tudományos tevékenységet folytató egyesületek száma nem volt jelentős. Az ilyen célra létrejött egyesületek közül fontosságát tekintve egy mindenesetre kiemelkedett: az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT). Az 1894-ben létrejött és a két világháború között folyamatosan működő egyesület nagyon jelentős tudományos munkát végzett. Feladata nem volt csekély: „Célja: a zsidóság vallásos és tudományos irodalmának, valamint felekezeti életének ismertetése, ide vágó munkák kiadása s terjesztése, nyilvános felolvasások és pályakérdések kitézése és jutalmazása által.”⁴⁹ Az alakuló ülésen dr. Kohn Sámuel pesti rabbi – a Társulat első elnöke – fogalmazza meg az induló Társulat feladatait: „Zsidóságunknak van nagy múltja, terjedelmes régi irodalma és különleges tudománya, melyeknek – valljuk be nyíltan – eddigelé a magyar szellemi életben nem jutott még kellő helye.”⁵⁰ 1910-ben az IMIT fordult felhívással „Magyarország zsidó hitű polgáraihoz” a Magyar Zsidó Múzeum létrehozására.⁵¹

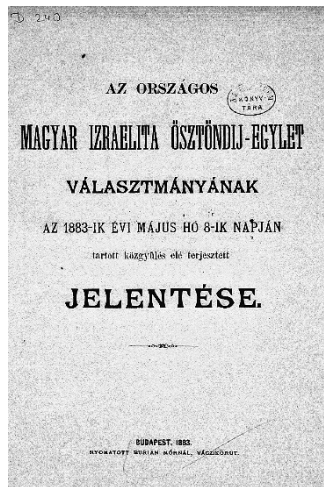
Az IMIT egyik legfontosabb tevékenysége és ennek maradandó eleme az évkönyvek kiadása volt. A legelső 1895-ben jelent meg, ezt követően rendszeresen kiadták egészen 1918-ig, majd több mint egy évtizednyi szünet után 1929-től 1943-ig folyamatosan. De legalább ilyen fontos eredmény volt, hogy az Irodalmi Társaság jelentette meg elsőként azt a magyar nyelvű teljes bibliafordítást, amely szigorúan alkalmazkodott az eredeti szöveghez.

Nagyobb számban jöttek létre az oktatással, iskolaüggyel foglalkozó egyletek, egyesületek, főként a 1910–1920-as években, mindenekelőtt a MIEFHÖE (Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete) 1928-ban.

⁴⁹ *Magyar Zsidó Lexikon*, 402.

⁵⁰ *Az izr. magyar irodalmi-társulat alakuló-gyűlése*. Egyenlőség, 13. évf. 1894. február 16. 3–4.

⁵¹ *Egyenlőség*, 29. évf. 1910. július 10. 4.

AZ ORSZÁGOS MAGYAR IZRAELITA ÖSZTÖNDÍJ-EGYLET KÖZGYŰLÉSI JELENTÉSE, 1883.

Forrás: Barabás Györgyi: *Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok beszámolói, 1629–2008* <http://zsido.com/konyvek/magyarorszagi-zsido-hitkozsegek-egyletek-tarsulatok-eves-beszamoloi-1629-2008/> (letöltve: 2014. május 5.)

A 19. század utolsó harmadában a hazai egyesületi világ egészében meghatározó „társalgási” és olvasóegyesületi forma megtalálható volt a zsidó egyletek között is. A legrégebbi az 1842-ben létrejött *Izraelitische Casino in der k. Frei- und Krönungsstadt Pressburg*. Az olvasóegyletek „úttörője” az 1866-ban megalakult „Tolnai Olvasó Egylet” volt. Mai szemmel nehezen érthető vita dűlt 1897-ben hónapokon keresztül az *Egyenlőség* hasábjain arról, hogy mit alapítsanak a zsidó hölgyek: társaskört vagy egyletet. Az érdekesség kedvéért, illetve a korabeli stílus és érvelés megizlése céljából álljon itt egy bekezdés a vita egyik cikkéből: „A társaskör már többször megpendített eszméje egyre foglalkoztatja előkelőbb egyeinket. Meglehet, hogy nemsokára egy élénk szellemű, meleg szívű, magas társadalmi rangú zsidó hölgy megkezdi a dolgot egyszerűen avval, hogy tíz vagy tizenkét nőt, azonkívül egy pár író és tudóst hív meg szalonjába. Miután mi a sok formáságnak az egyleti czopfoskodásnak ellenségei vagyunk, mi ezt a fesztelen szalon-formát [támogatjuk – a szerk.], mely szerint hetenkint vagy kéthetenként egy válogatott társaság összegyűl és udvarias eszmecsere útján a magyarság és zsidóság ügyeit megbeszéli [...] Annyi már nálunk az egylet és a vele járó elnökösködés, tanácsoskodás, irogatás, sarczolás, reklám, hiúság legyeztetés, hogy már gondolkodni kell ezeknek a formai bilincseknek lerázásáról.”⁵²

A közművelődési feladatokat felvállaló zsidó egyesületek is nagy múltra tekintettek vissza. Úttörőnek számított közöttük az 1843-as alapszabállyal rendelkező, „A Honi Izraeliták Között Magyar Nyelvet Terjesztő Pesti Egylet”, amely 1861-től „Izraelita Magyar Egylet” néven folytatta tevékenységét.⁵³ 1887-ben jelentős erőfeszítések mellett, a budapesti egyetem zsidó ifjúságának kezdeményezésére indult el a „Zsidó-Magyar-Közművelődési-Egyesület” szervezése. A jelszó ez volt: „Légy zsidó, de magyar!”⁵⁴ 1888-ban az alapító okirat szerint az egyesület létrejött, de a sok előzetes híradás után működéséről már nincs in-

⁵² Dr. Silberstein Adolf: *Társaskörünk*. *Egyenlőség*, 16. évf. 1897. április 30. 10.

⁵³ Reformkori tevékenységét részletezi Tóth: *Önszerveződő polgárok*, 210.

⁵⁴ Rót Dezső: *A Magyar-Zsidó-Közművelődési Egyesület*. *Egyenlőség*, 6. évf. 1887. március 20. 2.

formáció. Ezeknek az egyesületeknek a funkcióját, helyét szellemesen fogalmazta meg dr. Friedman Dénes újpesti rabbi visszatekintő tanulmánya: „Minden kulturális korporációt a lokális viszonyoknak megfelelően kell kialakítani. A kultúra egyetemleges jelenség, miként a testi tápanyag is az, de akkor fogadjuk be szívesen, ha ízlésünk szerint készítik el, tálalják fel.”⁵⁵

Ebbe a tevékenységi csoportba tartozik az OMIKE (Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület) is, amely 1909. évi megalakulásától 1944-es feloszlatásáig az egyik legjelentősebb és legsikeresebb zsidó szervezetnek volt mondható.⁵⁶ Az OMIKE létrehozásának szükségességéről már 1908-ban írt Hevesi Simon pesti rabbi, aki haláláig az egyesület egyházi elnöke tisztét is betöltötte: „...elérkezettnek látom az időt, amikor egy Magyar Zsidó Közművelődési Egyesületnek létesítése halaszthatatlan szükségessé vált. Meg kell teremteni a nagyarányú országos szervezetet, mely magába foglalandja a magyar zsidóság színét-javát, mely központi és helyi bizottságokkal működve, a felekezet buzgó tagjainak cselekvőképességét összegezi és egységbe rögzíti a felekezet kulturális érdekeinek biztosítására.”⁵⁷

Az eddig feltárt dokumentumokból nyomon követhető, hogy már a 19. század második felében is megfogalmazódott egy nagy léptékű, átfogó feladatokat ellátó zsidó kulturális egyesület létrehozásának igénye. Első alkalommal Löw Lipót vetette föl ennek gondolatát 1865-ben, szinte egy időben a Párizsban megalakult *Alliance Israélite Universelle*-l (1860). Többszöri kísérlet után végül 1909-ben megalakult az OMIKE, elsősorban közművelődési és művészeti feladatokra, de emellett többször kényszerült szociális tevékenység ellátására is.

AZ OMIKE LOGÓJA

Forrás: www.omike.hu (letöltve: 2015. október 10.)

Az 1910-ben elfogadott alapszabály 6. §-a az egyesületi tagságra vonatkozóan nagyon fontos, az egyesület nyitottságát jelző, a zsidó egyesületek esetében szinte példátlan mondatokat tartalmaz: „Az egyesület tagja lehet minden fedhetetlen jellemű magyar honos izr. férfi vagy nő, ki életének 18-ik évét betöltötte és a belépési nyilatkozatot aláírta. [...] Az

⁵⁵ Dr. Friedman Dénes: *Az újpesti dr. Venetianer Lajos Izraelita Közművelődési Egyesület története, 1897–1937*. Újpest, 1937. 12.

⁵⁶ Részletes dokumentumokkal szolgál a működésről a www.omike.hu weboldal.

⁵⁷ Hevesi Simon: *Magyar Zsidó Közművelődési Egyesület*. Egyenlőség, 27. évf. 1908. július 12. 1–3.

egyesület tagjai lehetnek más felekezeti egyének is, akik az egyesület törekvéseit pártolják...”⁵⁸

A felolvasó- és kultúrestek mellett könyvtárakat működtettek, majd 1911-től a *Mensa Academicán* diákétkeztetést biztosítottak. A *numerus clausus*⁵⁹ követően az OMIKE az 1920-as években nemcsak a *Mensa* háború előtti tevékenységét újította fel, hanem ezen túlmenően a külföldi egyetemeken, főiskolákon tanuló zsidó fiatalok támogatására is szervezett gyűjtéseket. 1933-ban megnyitották az OMIKE ifjúsági templomát. Folyamatosan szerveztek kulturális és művészeti eseményeket. Az egyesület tevékenységének kiszélesítésére vidéki fiilálékat hozott létre, például Békéscsabán, Debrecenben, Salgótarjánban.⁶⁰

1938-tól, a sorozatban elfogadott „zsidótörvényeket” és rendeleteket követően hívta életre az OMIKE a Művészakciót, amely eredetileg – más feladatai mellett – az irodalom és a művészetek népszerűsítését, az ifjúság művészetre nevelését tartotta feladatának. A program a színpadokról leparancsolt színészeknek, zenészeknek és a kiállítóhelyeket elhagyni kényszerült képzőművészeknek biztosított megjelenési és életlehetőséget. A Művészakció 1939 őszén indult, és a németek bevonulásának napjáig, 1944. március 19-ig tartott, amikor az egyesület tevékenységét – más zsidó egyesületekével együtt – betiltották.⁶¹

Zárszó

A magyar zsidó egyesületek alapítása 1920-tól az előző korszakokban mértnél jóval szerényebb mértékűvé csökkent. E negyedszázadból a trianoni országterületen 120 egyesület alapító okiratát ismerjük. 1944-ben azután mindegyik zsidó egyesület sorsa a feloszlás lett. 1945 után – a mai napig – a létszámában nagyon megfogyatkozott zsidó közösség 82 egyesületet hozott létre. Ezek egy része a korábbi száz évben alapított és működött zsidó egyesületek vállalt szellemi örököse, mások pedig új típusú és új feladatokat felvállaló intézmények.

⁵⁸ Az egyesület jóváhagyott alapszabálya (Budapest Főváros Levéltára, IV. 1409.b. Polgm. Elnöki Ügyosztályi iratok 7185/1910. eln.).

⁵⁹ 1920. évi XXV. tc. a tudományegyetemekre, műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról. In: Magyar Törvénytár, 1920. Budapest, 1921. 145–146.

⁶⁰ Az OMIKE 1909-1938 közötti működéséről lásd: Harsányi László: „Egyengessétek a sivatagban az Úrnak ösvényét...” (Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület működése 1909–1938). *Múltunk*, 60. évf. (2015) 2. sz. 35–72.

⁶¹ Részletesebben lásd: Harsányi László: *Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület és a Művészakció (1939–1944)*. Zempléni Múzsza, 13. évf. (2013) 3. sz. (Ősz) 51–64.

LÁSZLÓ HARSÁNYI

The Half Century of Jewish Societies in Hungary (1868–1919)

The paper looks at what the organizations that were emerging and developing over a long period of time and disappeared at once in 1944 were like. It attempts to answer this question primarily using data on the Jewish societies established between 1868 and 1919. To do so, the author analyzed and organized into a database the information available on these societies, on the basis of the source collection Györgyi Barabás: Magyarországi zsidó hitközségek, egyletek, társulatok (MTA Judaisztikai Kutatóközpont, Bp. 2007).

From the beginnings before the second half of the 19th-century, we have reports of the founding of Chevra Kadishas. The tide turned with the 1867 emancipation law. Of the one and a half thousand societies registered in the database we created on the basis of the source collection, 1,200 were founded in the period following this event.

The paper discusses in turn the characteristics of the societies according to their activities (religious, charitable, women's society, cultural etc.). It provides an analysis for each activity group of the percentage of "sub-denominations" (congressional, orthodox, *satus quo ante*) that came into being after the schism of the unified Jewish denomination. It quotes examples from documents or the Jewish press of the era to illustrate what life within these societies was like. Finally, it briefly touches on the main subject of the author's research work, the OMIKE (National Hungarian Jewish Cultural Society).